

BENARD UPIEH

SARJANA SAINS

2017

KEBERGANTUNGAN DAN PENDAYAUPAYAAN
EKONOMI KAUM PENAN DI DAERAH TUTOH-
APOH, SARAWAK BERASASKAN MODAL SEMULA
JADI

BENARD UPIEH

MASTER OF SCIENCE
UNIVERSITI MALAYSIA TERENGGANU
2017

DEDIKASI

Pertama sekali dengan harapan dan kasih sayang buat seluruh ahli keluarga yang tersayang terutamanya ibu dan ayah. Kejayaan di peringkat ini dalam dunia pendidikan merupakan satu hadiah buat keluarga tersayang. Tidak ketinggalan juga setinggi-tinggi terima kasih buat 'Cikgu' iaitu Dr. Wan Ahmad Amir Zal Wan Ismail. Hanya satu yang boleh saya katakan Dr, tanpa bimbingan Dr sebagai seorang penyelia yang sangat berkomitmen saya tidak menjadi siapa saya hari ini. Terima kasih Dr Wan Ahmad Amir Zal. Terima kasih. Saya juga dengan senang hati mengucapkan terima kasih kepada semua rakan seperjuangan yang telah banyak membantu saya sepanjang pengajian ini.

With God, Everything Is Possible

Jeremiah 29:11

¹¹ For I know the plans I have for you," declares the LORD, "plans to prosper you and not to harm you, plans to give you hope and a future.

Abstrak yang dikemukakan kepada Senat Universiti Malaysia Terengganu
Sebagai memenuhi keperluan untuk Ijazah Master Sains

**KEBERGANTUNGAN DAN PENDAYAUPAYAAN EKONOMI KAUM PENAN
DI DAERAH TUTOH-APOH, SARAWAK BERASASKAN MODAL SEMULA
JADI**

**BENARD UPIEH
JANUARI 2017**

Penyelia Utama : Wan Ahmad Amir Zal Wan Ismail, PhD

Pusat Pengajian : Pembangunan Sosial dan Ekonomi

Kaum Penan mempunyai hubungan yang akrab dengan modal semula jadi. Keakraban tersebut wujud disebabkan oleh mereka bergantung pada modal semula jadi dalam semua aspek kehidupan. Sungguhpun demikian, perkara ini kurang mendapat perhatian oleh penyelidik lain sebelum ini khususnya berkaitan dengan kebergantungan dan pendayaupayaan ekonomi berasaskan modal semula jadi. Oleh itu, kajian ini cuba mengisi kekurangan tersebut melalui empat objektif kajian iaitu, mengenal pasti kebergantungan kaum Penan pada modal semula jadi, menjelaskan pendayaupayaan ekonomi kaum Penan, mengenal pasti ancaman yang dihadapi oleh kaum Penan dalam modal semula jadi, dan menjelaskan identiti tertentu kaum Penan berasaskan modifikasi modal semula jadi. Bagi mencapai objektif kajian tersebut, penyelidik telah menggunakan reka bentuk kajian etnografi dalam melaksanakan kajian. Penyelidik menggunakan kaedah temu bual mendalam, pemerhatian dan catatan nota lapangan yang melibatkan seramai 23 orang informan kajian di kampung Batu Bungan, Long Lesuan dan Long Ludin di Daerah Tutoh-Apoh, Sarawak. Data kajian dikoordinasi dengan menggunakan perisian komputer QSR Nvivo bagi tujuan penyusunan data yang telah dikumpulkan. Hasil kajian menunjukkan kebergantungan kaum Penan pada modal semula jadi adalah atas dorongan untuk sara diri, pekerjaan dan hobi. Mereka bergantung pada modal semula jadi sejak kehidupan nomad sehingga kini. Dari segi pendayaupayaan ekonomi pula, hasil kajian

mendapati tiga bentuk pendayaupayaan ekonomi kaum Penan iaitu, bebas untuk mengakses, bebas untuk mengawal dan bebas untuk mempromosi modal semula jadi yang ada. Kebebasan akses tersebut diterjemahkan melalui penghasilan kraf tangan dan penggunaan modal semula jadi dalam kehidupan seharian. Selain itu, hasil kajian turut mendapati ancaman yang dihadapi oleh kaum Penan berkaitan modal semula jadi berlaku dalam tiga bentuk iaitu, semula jadi (*natural*), mengejut (*shock*) dan trend (*trends*). Akhir sekali, hasil kajian berkaitan identiti tertentu mereka berasaskan modifikasi modal semula jadi mendapati terdapat dua jenis identiti kaum Penan iaitu, identiti tradisional dan identiti teradaptasi. Oleh itu, kebergantungan, pendayaupayaan ekonomi, ancaman dan identiti kaum Penan jelas berkait rapat dengan modal semula jadi. Implikasi daripada realiti tersebut boleh diperhatikan dari sisi positif dan negatif. Namun implikasi tersebut boleh ditangani dan pada masa yang sama memberi manfaat kepada kaum Penan. Kemampuan kaum Penan untuk terus bertahan menghadapi ancaman berkaitan modal semula jadi perlu diteruskan bagi mengekalkan identiti mereka.

This abstract is presented to the senate of the University Malaysia Terengganu as fulfilment of requirement for a Master's of Science Degree

**DEPENDENCE AND ECONOMIC EMPOWERMENT OF PENAN IN TUTOH-
APOH REGION, SARAWAK BASED ON NATURAL RESOURCES**

**BENARD UPIEH
JANUARY 2017**

Principal Supervisor : Wan Ahmad Amir Zal Wan Ismail, PhD

School : Social and Economic Development

The Penans are closely connected to their natural capital. Such familiarity exists due to their reliance on natural capital in all aspects of life. However, this matter is not considered by previous researchers, particularly in relation to the dependency and economic empowerment based on natural capital. Therefore, this study attempts to fill the gap through four research objectives, namely: to identify the Penan dependence on natural capital, to clarify economic empowerment of the Penans, to identify threats faced by the Penans in terms of natural capital and to elucidate the Penan specific identities based on natural capital modification. To achieve the research objectives, an ethnographic research design was employed to conduct the study. In-depth interviews, observation and field note were conducted by the researcher, involving 23 villagers from Batu Bungan, Long Lesuan and Long Ludin in Tutoh-Apoh district in Sarawak. The data were coordinated by using QSR Nvivo computer software, which is to arrange the collected data. The results show that the Penans' dependence on natural capital is driven by subsistence, source of earning and hobbies. They rely on natural capital since the nomadic life to date. On the other hand, the findings show that there are three forms of Penans' economic empowerment, namely: freedom of access, control and promotion of the existing natural capital. The freedom of access is reflected through handicraft production and the use of natural capital in daily life. Besides, the findings also found that the threats faced by the Penans in regards to natural capital are in three forms, namely: natural, shock and trends. Finally, in regards to the Penan identities based on natural capital modification, it was found that there are two types of Penan identity, traditional identity and adaptation identity. Hence, dependency,

economic empowerment, threats and identities of the Penans are strongly associated with their natural capital. The implications of such reality can be observed from both positive and negative sides. However, the implications can be addressed and in the meantime, they do provide benefit to the Penans. The ability of the Penans to survive when facing the threats of natural capital should be proceeded, for the sake of retaining their identity.

PENGHARGAAN

Halleluyah! Rasa syukur saya kepada Tuhan Yesus Kristus. Terima kasih Tuhan, sepanjang perjalanan menyiapkan pengajian Sarjana ini Tuhan Yesus Kristus telah memberikan kesabaran dan semangat yang tinggi, kehadiran-Nya nyata. Tanpa Tuhan Yesus Kristus mustahil bagi saya untuk meneruskan langkah dalam dunia akademik sehingga ke tahap ini.

Syukur dan terima kasih ya Tuhan, perjalanan pengajian saya juga dipermudahkan dengan iringan doa kedua orang tua yang tersayang. Semoga mereka terus melihat kejayaan-kejayaan yang menyusul di hari muka dan diberkati sentiasa.

Perjalanan yang mulia tetapi sukar ini menjadi mudah tatkala saya menemui seorang 'Cikgu' yang tidak pernah mengalah dalam membimbing saya menuntut ilmu hingga ke tahap ini. 'Cikgu' yang amat saya hormati dan kagumi-DR. WAN AHMAD AMIR ZAL BIN WAN ISMAIL-Semoga Dr. terus menerus mendidik anak bangsa tanpa jemu. Saya hargai setiap tunjuk ajar yang telah Dr. curahkan dan saya ucapkan terima kasih yang tak terhingga. Semoga Tuhan memberkati hidup Dr dan keluarga. Saya menyedari betapa seorang penyelia yang bertanggungjawab dan berwibawa merupakan kunci kepada hala tuju pelajar. Saya bersyukur dan bertuah mendapat Dr Amir Zal sebagai penyelia utama saya, beliau telah membentuk saya menjadi siapa saya pada hari ini.

Saya tidak lupa bagi insan-insan yang telah menolong dalam segalanya sepanjang jalan pengajian yang saya tempuhi. Semua sahabat yang telah bersama dalam susah dan senang sentiasa di sisi saya menakluki dunia ilmu secara langsung atau tidak langsung. Terima kasih.

Seterusnya, ribuan terima kasih kepada setiap individu dan pihak-pihak yang terlibat dalam membantu saya menyiapkan kajian dan tesis ini seperti Pusat Pengajian Pembangunan Sosial dan Ekonomi (PPPSE), Universiti Malaysia Terengganu, serta informan kajian saya, iaitu penduduk-penduduk kampung Batu Bungan, Long Lesuan dan Long Ludin di Sarawak.

*Hanya Tuhan yang dapat membalas jasa kalian semua
when you believe right, you will live right*

PENGESAHAN

Saya mengesahkan bahawa Jawatankuasa Pemeriksa bagi Benard Upieh telah mengadakan peperiksaan akhir.....untuk menilai tesis Sarjana beliau bertajuk “Kebergantungan dan Pendayaupayaan Ekonomi Kaum Penan Di Daerah Tutoh-Apoh, Sarawak Berasaskan Modal Semula Jadi” mengikut peraturan yang telah ditetapkan oleh Senat Universiti Malaysia Terengganu (UMT). Jawatankuasa pemeriksa memperakukan bahawa calon ini layak dianugerahkan ijazah tersebut. Anggota jawatankuasa Pemeriksa adalah seperti berikut:

Zikri Bin Mohammad, Ph.D.
Pusat Pengajian Pembangunan Sosial dan Ekonomi
Universiti Malaysia Terengganu
(Pengerusi)

Marhaini Binti Mohd Noor, Ph.D.
Pusat Pengajian Pembangunan Sosial dan Ekonomi
Universiti Malaysia Terengganu(UMT)
(Pemeriksa Dalaman)

Fatan Hamamah Yahaya, Ph.D.
Professor Madya
School of Distance Education
Universiti Sains Malaysia(USM)
(Pemeriksa Luar)

Prof. Dr. Suriyani Muhamad, Ph.D.
Dekan
Pusat Pengajian Pembangunan Sosial dan Ekonomi
Universiti Malaysia Terengganu(UMT)

Tesis ini telah diserahkan kepada Senat Universiti Malaysia Terengganu (UMT) dan telah diterima sebagai memenuhi keperluan Ijazah Sarjana Sains.

Prof. Dr. Suriyani Muhamad, Ph.D.
Dekan
Pusat Pengajian Pembangunan Sosial dan Ekonomi
Universiti Malaysia Terengganu (UMT)

Tarikh:

PENGAKUAN

Saya mengaku bahawa tesis ini adalah hasil kerja saya yang asli melainkan petikan dan sedutan yang telah diberi penghargaan dalam tesis ini. Saya juga mengaku bahawa tesis ini tidak dimajukan untuk ijazah-ijazah yang lain di Universiti Malaysia Terengganu (UMT) atau institusi-institusi lain.

BENARD UPIEH

Tarikh:

SENARAI SINGKATAN

SINGKATAN

SUARAM

SUHAKAM

MASMED

NOAA

BEM

DEB

GENDERNET

AJKKK

PERINCIAN

Suara Rakyat Malaysia

Suruhanjaya Hak Asasi Manusia

Malaysian Academic of SME & Entrepreneurship
Development

National Oceanic Atmospheric Administrative

Borneo Evangelical Mission

Dasar Ekonomi Baru

Gender Equality and Development

Ahli Jawatan Kuasa Kemajuan Kampung

SENARAI LAMPIRAN

Lampiran 1 Profil Informan Kajian

Lampiran 2 Protokol Temu Bual Mendalam Semi Berstruktur

Lampiran 3 Buku Panduan Pemerhatian

Lampiran 4 Gambar Temu Bual Mendalam Kampung Batu Bungan

Lampiran 5 Gambar Temu Bual Mendalam Kampung Long Lesuan

Lampiran 6 Gambar Temu Bual Mendalam Kampung Long Ludin

SENARAI GAMBAR

GAMBAR	HALAMAN
Gambar 3.1 Peta lokasi kajian	66
Gambar 4.1 Ladang Yang telah siap dibakar	91
Gambar 4.2 Gotong-royong	91
Gambar 4.3 Babi hutan	95
Gambar 4.4 Tajem (Racun ipoh)	97
Gambar 4.5 Biawak yang dijerat	101
Gambar 4.6 Tumbuhan untuk mempertajam deria bau anjing buruan	105
Gambar 4.7 Anjing buruan	106
Gambar 4.8 Porter	108
Gambar 4.9 Porter	109
Gambar 4.10 Boatman	111
Gambar 4.11 Boatman	111
Gambar 4.12 Toro	113
Gambar 4.13 Tangkapan ikan	115
Gambar 4.14 Tangkapan ikan	116
Gambar 4.15 Kuwai	117
Gambar 4.16 Haiwan kecil	118
Gambar 4.17 Herba perubatan	120
Gambar 4.18 Herba perubatan	121
Gambar 4.19 Oro	124
Gambar 4.20 Ulat serut	125
Gambar 4.21 Ulat Serut	125
Gambar 4.22 Pokok rumbia (pokok sagu)	128
Gambar 4.23 Pokok rumbia (pokok sagu)	128
Gambar 4.24 Gua Rusa, Batu Bungan	131
Gambar 4.25 Gua	131
Gambar 4.26 Kayu siap dipotong (disayat)	134
Gambar 4.27 Memotong kayu	134
Gambar 4.28 Kayu untuk dijadikan perahu	135
Gambar 4.29 Ladang	137
Gambar 4.30 Seekor kijang	143
Gambar 4.31 Pasar Tamu	148
Gambar 4.32 Mengambil rotan	149
Gambar 4.33 Rotan	150
Gambar 4.34 Memotong rotan	153
Gambar 4.35 Pokok rumbia yang ditanam di ladang	155
Gambar 4.36 Gaharu	159
Gambar 4.37 Banjir atau air pasang	161
Gambar 4.38 Banjir	162
Gambar 4.39 Gaweng	167
Gambar 4.40 Kivah	167

Gambar 4.41 Bi'ot	168
Gambar 4.42 Wai Bukui	169
Gambar 4.43 Ihat putih	171
Gambar 4.44 Tikar rotan	176
Gambar 4.45 Lapit	177
Gambar 4.46 Corak pada tikar rotan	178
Gambar 4.47 Pangat	181
Gambar 4.48 Daun untuk menghaluskan sumpit	183
Gambar 4.49 Sumpit	185
Gambar 4.50 Ikatan hulu sumpit	186
Gambar 4.51 Telo	188
Gambar 4.52 Tuang dan atip	191

SENARAI KANDUNGAN

BAB		HALAMAN
	DEDIKASI	i
	ABSTRAK	ii
	ABSTRACT	iii
	PENGHARGAAN	iv
	PENGESAHAN	v
	SERAH TERIMA TESIS	vi
	PENGAKUAN	vii
	SINGKATAN	viii
	SENARAI LAMPIRAN	ix
	SENARAI JADUAL	x
	SENARAI GAMBAR RAJAH	xi
	ISI KANDUNGAN	xii
SATU	PENDAHULUAN	
	1.0 Pengenalan	1
	1.1 Penyataan masalah	3
	1.2 Kepentingan Kajian	10
	1.3 Skop dan Limitasi Kajian	11
	1.4 Definisi Istilah	13
	1.5 Kerangka Konseptual	20
	1.6 Kerangka Teori	24
	1.7 Kesimpulan	29
DUA	TINJAUAN LITERATUR	
	2.0 Pengenalan	30
	2.1 Kaum Penan	30
	2.2 Kebergantungan	36
	2.3 Pendayaupayaan Ekonomi	43
	2.4 Ancaman	47
	2.5 Identiti	55
TIGA	METODOLOGI	
	3.0 Pengenalan	60
	3.1 Reka Bentuk Kajian	60
	3.2 Lokasi Kajian, Sampel, Unit Analisis dan Saiz Sampel Kajian	64
	3.3 Kaedah Kajian	69
	3.4 Analisis Data dan Melaporkan Hasil Kajian	75
	3.5 Kesimpulan	79
EMPAT	HASIL KAJIAN DAN PERBINCANGAN	
	4.0 Pengenalan	80
	4.1 Latar Belakang	80

4.2 Kebergantungan Pada Modal Semula Jadi	85
4.2.1 Kecepatan Akses Pada Modal Semula Jadi	85
4.2.1.1 Sara Diri	86
4.2.1.2 Pekerjaan	105
4.2.1.3 Hobi	113
4.2.2 Kemahiran Mengguna Modal Semula Jadi	118
4.2.2.1 Kegunaan Individu	120
4.2.2.2 Kegunaan Umum	122
4.2.3 Kepentingan Akses Pada Modal Semula Jadi	128
4.2.3.1 Pekerjaan	128
4.2.3.2 Sara Diri	132
4.3 Pendayaupayaan Ekonomi	138
4.3.1 Bebas Akses	138
4.3.2 Bebas Kawal	142
4.3.3 Bebas Mempromosi	146
4.4 Ancaman	150
4.4.1 Ancaman Semula Jadi	150
4.4.2 Ancaman Mengejut	159
4.4.3 Ancaman Trend	161
4.5 Identiti	163
4.5.1 Identiti Tradisional	163
4.5.2 Identiti Teradaptasi	173
4.6 Kesimpulan	193
LIMA RUMUSAN, IMPLIKASI DAN CADANGAN	
5.0 Pengenalan	200
5.1 Kebergantungan	200
5.2 Pendayaupayaan Ekonomi	203
5.3 Ancaman	205
5.4 Identiti	207
5.5 Kesimpulan	210
BIODATA	224